

Verslag bijeenkomst Salon der Verdieping dd.
28 oktober 2017

Nabespreking van de film *SPINOZA EEN VRIJE DENKER* VAN Robin Lutz. Aan de hand van onderstaande citaten:

Een zoektocht naar blijvend geluk. Onder welke voorwaarden bereik ik blijvend geluk?

- Praten over Spinoza in het Vaticaan is nog steeds een probleem.
 - Een wijze denkt niet aan de dood, maar aan het leven.
 - Heilige boek van de joden berust op menselijke verbeelding. God is iets heel anders dan wat hierin beschreven staat.
 - Willen we de plaats van de mens kennen, dan moeten we eerst de natuur leren begrijpen.
 - Het verstand, de rede, is in staat om de wereld tot in de kleinste details te kennen. Het is immers een mechanische wereld.
 - Kennis draagt bij aan een gelukkiger bestaan en een betere samenleving.
 - Spinoza gelooft niet in een vrije wil en ook de hersenwetenschappen hebben redenen om daaraan te twijfelen.
 - De mens wordt bestuurd door natuurwetten.
 - Begrijpen is kennis hebben van de oorzaken van iets. Niet veroordelen, maar begrijpen.
 - Er is geen macht buiten of boven de natuur.
 - Natuur is een oneindig causaal netwerk.
 - Alles wat gebeurt, gebeurt zoals het precies moet plaatsvinden.
 - Redelijk inzicht geeft een zekere autonomie en geluk.
 - De macht van de kerk dient onderworpen te zijn aan de macht van de staat.
 - Wat wij toeval noemen, is het toevluchtsoord der onwetendheid.
 - Alles wat voortreffelijk is, is even moeilijk als zeldzaam.
-

We starten in het Vaticaan. Hoe is het mogelijk dat Spinoza daar niet openlijk besproken kan worden? Blijkbaar is deze denker nog steeds te controversieel. Zijn godsopvatting en bijbelkritiek zijn waarschijnlijk pijnlijke punten. Religie is voor hem collectieve verbeelding. Een enigszins verwarde staat van denken.

Een (internationale) poging om de banvloek op te heffen – enkele jaren geleden – had ook geen resultaat.

Zijn godsbeeld is samen te vatten als 'god-of-natuur' (deus sive natura). En 'of' is hier in de betekenis van 'dan wel'. Natuur en god. Aan welke kant begin je? Als het

goed is zou dat niet mogen uitmaken, want voor Spinoza is God en natuur identiek. Natuur en geest. Vanuit het perspectief van de mens: lichaam en geest of zijn en bewustzijn. Ook op het niveau van de mens zijn lichaam en geest één. De geest is het idee van het lichaam en de geest is uit op begrijpen. Het lichaam is uit op voortbestaan. Is Spinoza een naturalist? Niet in strikte zin. Hij reduceert de werkelijkheid niet tot enkel materie. Waar blijft de ziel overigens?

God/natuur vallen dus samen. Pantheïsme. Wij zijn een uitdrukking van die altijd scheppende God/natuur. Die natuur is kenbaar in de werking van de natuurwetten. Het is een oneindig causaal netwerk.

Het kennen doen we op drie niveaus: verbeelding (het niveau van de mening); kennis (we begrijpen van een verschijnsel de oorzaken) en intuïtie. Dat laatste betekent dat we de kennis die we hebben nu 'verinnerlijken' tot inzicht. Dat is de weg die de rede kan gaan. En die weg leidt tot geluk, tot onafhankelijkheid en vooral tot een grotere macht en vrijheid van de mens. Macht en vrijheid dan wel te verstaan dat je zo onbelemmerd mogelijk je levenskracht kunt uitdrukken. Ons gebruik van de rede is het centrale item bij Spinoza en dan vooral in relatie tot de emoties. Hij is een soort van therapeut. Dit redegebruik is zijn ethiek. Als je over vrijheid kunt spreken bij Spinoza, dan ligt hier een zekere vrijheid. Hij gelooft niet dat wij een vrije wil hebben.

Bij denken zit je niet in wat er in je opkomt (het denkt in mij), maar wel kun je via het denkproces (rede) de gedachten enigermate sturen. Het 'Ik' is voor Spinoza niet erg van belang. Eerder het wij, het geheel, de samenhang.

Alles is ook zoals het – op dat moment – moet zijn. Het kan niet anders zijn. Evenmin bestaat er toeval.

Spinoza heeft nagedacht over het geluk van de mens, maar ook over 'het geluk van de staat'. Vrijheid van meningsuiting, democratie en een kerk die ondergeschikt is aan de staat zijn belangrijke ingrediënten.

Tot zover deze kennismaking. Hierna bespreken we Spinoza wat meer systematisch, langs onderstaande lijn die ook overeenkomt met de Ethica.

1. Wereldbeeld en mensbeeld van Spinoza;
2. Lichaam en geest, kennisleer.
3. Emoties
4. Onmacht van de rede
5. Macht van de rede
6. Politieke filosofie

Als basis gebruik ik het boek *Spinoza, de geest is gewillig, maar het vlees is sterk* van Mirjam van Reijen. **Volgende bijeenkomst is op vrijdag 24 november.** Ter

voorbereiding een deel uit een artikel van Steven Nadler. Dit artikel komt uit Filosofie Magazine, ter gelegenheid van het verschijnen diens biografie over Spinoza.

'We kunnen slechts verlangen naar het noodzakelijke'

Steven Nadler

Spinoza schreef grote delen van zijn *Ethica* tijdens zijn verblijf in Voorburg. In Amsterdam was hij niet meer welkom vanwege zijn ideeën. Wat hij echt vond, durfde hij tijdens zijn leven zelfs aan zijn vrienden niet te openbaren. Pas na zijn dood verscheen de *Ethica* in druk. In zijn biografie die deze maand verschijnt legt Steven Nadler uit waarom.

Ambitieux

De *Ethica* is een ambitieus werk met vele facetten. Het is ook stoutmoedig, op het vermetele af, zoals te verwachten valt van een stelselmatige, onbarmhartige kritiek op de traditionele opvattingen over God, de mens en het universum, en bovenal op de godsdiensten en de daarop gebaseerde theologische en morele overtuigingen. Het is een van de meest radicaal-oorspronkelijke verhandelingen uit de geschiedenis van de wijsbegeerte.

Het is ook een van de moeilijkste, niet in het minst vanwege de presentatie. Bij eerste kennismaking is alleen al het aanzicht van de *Ethica* ontmoedigend, om niet te zeggen afschrikwekkend. Door de euclidische architectuur van definities, axioma's, postulaten, stellingen, opmerkingen en gevolgen lijkt de tekst nagenoeg ondoordringbaar.

Ondanks de moeilijkheid van het boek was Spinoza duidelijk van mening dat iedereen die voldoende zelfbeheersing en intellectuele oplettendheid aan de dag legt, de waarheid in de hoogste mate kan leren kennen; we beschikken immers allemaal over dezelfde kenvermogens.

Waarschijnlijk wilde hij er juist om die reden blijkbaar van begin af aan voor zorgen dat er een Nederlandse vertaling van de *Ethica* beschikbaar was, zodat 'de waarheid' voor het volk toegankelijk zou zijn. Want wat op het spel staat is onze natuurlijke *eudaimonia*, ons geluk of welzijn, en voor Spinoza bestaat dit uit de kennis die is vervat in de stellingen van de *Ethica*.

Wat die kennis inhoudt – en wat Spinoza in de sterkste zin van het woord wil bewijzen – is de waarheid omtrent God, de natuur en onszelf; omtrent de maatschappij, de godsdienst en het leven. Het boek moest aantonen dat ons welzijn en geluk niet gelegen zijn in een leven van slavernij aan de hartstochten en de vergankelijke goederen die we doorgaans najagen, ook niet in de aanverwante, gedachteloze toewijding aan de bijgelovige praktijken die voor godsdienst doorgaan, maar in het leven van de rede. Om deze hoofdzakelijk ethische conclusies toe te lichten en te funderen, moet Spinoza echter eerst het universum van zijn mystieke aureool ontdoen en laten zien hoe het daarmee werkelijk gesteld is. Dit vereist een uiteenzetting van de metafysische grondslagen, de opgave van het eerste deel.

'Over God' begint met een aantal bedrieglijk eenvoudige definities van termen waarmee iedere zeventiende-eeuwse filosoof wel vertrouwd was. 'Onder *substantie* versta ik datgene, wat op zichzelf bestaat en uit zichzelf moet worden begrepen'; 'Onder *attribuut* versta ik datgene, wat het verstand opvat als uitmakende het wezen van een substantie'; 'Onder *God* versta ik het volstrekt oneindige wezen, dat wil zeggen een substantie, uit een oneindig aantal attributen bestaande, waarvan ieder voor zich een eeuwig en oneindig wezen uitdrukt.' De definities uit het eerste deel zijn in technisch opzicht Spinoza's absolute uitgangspunten, al klaagden enkelen van zijn critici dat hij daarin al te veel vooronderstelde. Op een vraag van Simon de Vries antwoordde hij echter dat een definitie niet waar of bewijsbaar hoeft te zijn, maar alleen 'een zaak verklaart zoals ze door ons bedacht wordt of bedacht kan worden'. De definities zijn in feite eenvoudigweg heldere begrippen die een basis vormen voor de rest van zijn systeem.

In de stellingen 1 tot en met 15 presenteert Spinoza de kernelementen van zijn godsbeeld. Bewezen wordt dat God – een oneindig, noodzakelijk en onveroorzaakt, ondeelbaar wezen – de enige substantie in het universum is. 'Al wat is, is in God en niets is zonder God bestaanbaar noch denkbaar' (Stelling 15). Spinoza ontkent dat God de wereld schiep vanuit een willekeurig, door niets bepaald wilsbesluit. God had niet anders kunnen doen. Er zijn geen mogelijke alternatieven voor de bestaande wereld, en er is volstrekt geen contingentie of spontaniteit binnen die wereld. Alles is volstrekt en noodzakelijk bepaald.

Stelling 29: In de wereld der dingen bestaat niets toevalligs, maar alles wordt krachtens de noodzakelijkheid van de goddelijke aard genoodzaakt op bepaalde wijze te bestaan en te werken.

Stelling 33: De dingen hadden door God op geen andere wijze, noch in andere orde, kunnen worden voortgebracht, dan zij inderdaad zijn voortgebracht.

'Voelsels'

Spinoza's Godsleer wordt kernachtig samengevat in een zinsnede die wel in de Latijnse maar niet in de Nederlandse uitgave van de *Ethica* voorkomt: 'God, of de Natuur', *Deus, sive Natura*: 'Dit eeuwige en oneindige Wezen toch, dat wij God of Natuur noemen, handelt slechts met diezelfde noodzakelijkheid krachtens welke het bestaat.' Het is een dubbelzinnige uitdrukkingswijze: men kan die ofwel zo lezen dat Spinoza de natuur goddelijk, of dat hij God natuurlijk tracht te maken. Maar voor de zorgvuldige lezer is zijn bedoeling onmiskenbaar.

Buiten de natuur is er niets, en alles wat bestaat, is een deel van de natuur en wordt met deterministische noodzakelijkheid door de natuur tot bestaan gebracht. Dit ongedeelde, unieke, alles voortbrengende, noodzakelijke wezen is wat de mensen 'God' noemen.

Vanwege de noodzakelijkheid die de natuur eigen is, is er geen teleologie (doelgerichtheid) in het universum. De natuur handelt niet ter wille van enig doel, de dingen bestaan ook niet omdat er een doelstelling valt te verwezenlijken. Er zijn geen 'doeloorzaken' (om de gebruikelijke aristotelische term te gebruiken). Alles in de natuur komt voort uit een eeuwige noodzakelijkheid. Wie denkt dat het anders zit, valt ten prooi aan hetzelfde bijgeloof dat de kern vormt van de georganiseerde godsdiensten. En wonderen verricht God al evenmin, want afwijkingen van het noodzakelijke verloop der natuur zijn er in het geheel niet. Het geloof in wonderen is alleen te wijten aan onkunde over de werkelijke oorzaken van verschijnselen.

Spinoza is zich duidelijk bewust van de risico's die zijn stellingname meebrengt. Dezelfde predikers die misbruik maken van onze goedgelovigheid, zullen fulmineren tegen iedereen die het gordijn opzij wil trekken om de waarheden van de natuur te onthullen. 'Wie de ware oorzaken van de wonderen naspeurt en de natuurverschijnselen als een denkend wezen wil begrijpen in plaats van ze als een dwaas aan te gapen, wordt overal voor een ketter en een goddeloze gehouden en uitgemaakt door hen die het gepeupel vereert als de tolken van de natuur en van de goden. Want zij weten wel dat wanneer de onwetendheid eenmaal is opgeheven, ook de verbazing, hun enig middel om te overtuigen en hun eigen gezag te handhaven, ophoudt.'

In het tweede deel van de *Ethica* behandelt Spinoza de aard en oorsprong van de mens. Uitgebreidheid (ruimtelijkheid) en denken (dat onruimtelijk is) zijn de twee attributen van God waarvan wij weet hebben. Uitgebreidheid en denken zijn twee verschillende essenties die absoluut niets met elkaar gemeen hebben. De bestaanswijzen of verschijningsvormen van de uitgebreidheid zijn stoffelijke lichamen; de bestaanswijzen van het denken zijn voorstellingen. Omdat uitgebreidheid en denken niets met elkaar gemeen hebben, zijn de twee domeinen van materie en geest in oorzakelijk opzicht gesloten systemen. Krachtens de

fundamentele, structurele eenheid van de natuur zijn denken en uitgebreidheid slechts twee verschillende manieren om één en dezelfde natuur te 'begrijpen'.